

Бойко С.П.
асистент кафедри дошкільної освіти
Криворізького державного педагогічного університету

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито сутність понять «соціалізація» та «адаптація», психолого-педагогічні аспекти процесу адаптації дошкільника в соціумі, обґрунтовано основні підходи до процесу соціалізації дитини дошкільного віку у закладах дошкільної освіти. Розглянуто підходи до визначення механізмів сприяння особистісному розвитку дошкільнят у сприятливому соціальному контексті, пов'язаному з активізацією в освітньому процесі дитячого співтовариства.

Аннотация. В статье раскрыта сущность понятий «социализация» и «адаптация», психолого-педагогические аспекты процесса адаптации дошкольника в социуме, обоснованы основные подходы к процессу социализации ребенка дошкольного возраста в учреждениях дошкольного образования. Рассмотрены подходы к определению механизмов содействия личностному развитию дошкольников в благоприятном социальном контексте, связанном с активизацией в образовательном процессе детского сообщества.

Актуальність. Соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили орієнтації в галузі освіти. Нова освітня філософія визначила головну стратегію педагогічної діяльності: спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних можливостей та здібностей вихованців. розв'язання цих актуальних проблем можливо лише на основі запровадження нових педагогічних технологій, спрямованих на всебічний розвиток дитини.

Одним із завдань дошкільної освіти, як зазначається у Законі України «Про дошкільну освіту», є формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні наголошує, що дошкільний заклад є відповідальним за процес

соціального розвитку особистості та передбачено набір елементарних знань, уявлень, практичних умінь і навичок, які гарантують дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися у ньому, адекватно реагувати на явища, події, людей.

Різні аспекти проблеми соціальної адаптації привертали увагу багатьох дослідників. Ці питання порушено у працях І. Бежа, Н. Голованової, І. Зверєвої, І. Єрмакова, А. Капської, Л. Коваль, Н. Лавриченко, Г. Лактіонової, Л. Мардахаєва, В. Москаленко, А. Мудрика, Н. Ничкало, В. Оржеховської, С. Савченко, С. Харченка, С. Хлебик та ін.

Поняття «соціалізація» в теорію і практику дошкільної освіти увійшло порівняно недавно. Науковці (Л. Артемова, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, Н. Кирста, Л. Кононко, Т. Кравченко, С. Курінна, В. Кузь, Н. Лисенко, Т. Поніманська, І. Рогальська та ін.) визначають соціалізацію як набуття дошкільниками соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього; засвоєння дитиною цінностей, норм поведінки; процес її включення в соціальне середовище, активної власної діяльності та спілкування. Основою соціалізації є соціальний досвід дитини, засвоюючи який, вона здійснює саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною.

Мета нашої статті – обґрунтувати значення та роль закладу дошкільної освіти у формуванні первинного соціального досвіду дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Дошкільний вік – період, коли в дитини формуються уявлення про навколишній світ, явища суспільного життя, взаємини між людьми. Вступаючи у життя, малюки мають засвоїти багато правил, які склалися в суспільстві.

Процес соціалізації передбачає пристосування дитини до навколишнього світу, суспільного середовища, засвоєння, привласнення нею знань, норм певного угруповання. І відбувається він у трьох основних сферах: ігрова діяльність, спілкування, свідомість.

Соціалізувати дошкільника – означає збагатити його індивідуальний досвід позитивними враженнями від спільної з іншими життєдіяльності, розвинути в нього соціальні потреби, сформувати соціальні вміння та навички, виховати «відчуття іншого», сформувати готовність та здатність брати іншого до уваги, працювати в команді, домовлятися, узгоджувати свою позицію, в разі потреби поступатися власними інтересами на користь соціальної групи, діставати насолоду від допомоги та підтримки іншої людини у складній ситуації, тобто жити обличчям до людей, з відкритим серцем, умінням гармонійно «вписуватися» в дитяче угруповання, знаходити в ньому своє місце, визначати свій статус серед однолітків відповідно до своїх можливостей та домагань, товаришувати.

Соціальність – інтегрована характеристика дошкільника. Соціальність – похідна від «соціальний». Означає єдність соціальних потреб (у любові рідних, близьких, авторитетних людей; у підтримці, допомозі, захисті, схваленні тощо); умінь (орієнтуватися, пристосовуватися, позитивно впливати на соціальне довкілля); почуттів (довіри, прихильності, вдячності, відповідальності тощо); якостей (справедливості, чуйності, доброзичливості, товариськості, обов'язковості тощо) дошкільника. У широкому сенсі «соціальність» є інтегрованою характеристикою, яка фіксує відкритість дитини соціальному довкіллю, її спрямованість на гармонійні та конструктивні взаємини з людьми, що оточують.

Соціалізація дитини, тобто її входження у світ людей, починається від самого народження. Першою людиною у цьому процесі стає мати. Саме вона віддає дитині більшу частину свого життя, дає перші приклади любові, ніжності, турботи, вчить малюка спілкуватися з іншими людьми.

Вихователі здебільшого скеровують виховні впливи на дитину. Вони посередники між дитиною та світом. Безумовно наука життя, яку викладають близькі та люблячі люди, легше сприймається дитиною, міцніше запам'ятовується.

Однією з форм реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація – вид взаємодії особи у соціальному середовищі, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін.

Термін «*адаптація*» (лат. *adaptatio* – пристосування), вперше введений Аубертом, став уживатися в медичній та психологічній літературі, де ним позначали зміну чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуття до подразників. На далі цей термін використовувався у широкому значенні, як усяке пристосування живого організму до власного існування, оскільки адаптація забезпечує рівновагу між впливом організму на середовище і зворотнім впливом середовища на організм (тобто зберігається рівновага у взаємодіях суб'єкта і об'єкта) [2, с. 19].

Сьогодні термін адаптація входить у понятійний апарат багатьох наук: філософії, психології, біології, соціології, фізіології, медицини, що свідчить про полідисциплінарне вивчення цього явища, і набуває дедалі більшого значення для комплексного вивчення людини.

У психологічній літературі «адаптація» означає пристосування особистості до активного функціонування у психоенергоінформаційному середовищі у відповідності з його нормами й вимогами, з одного боку, а також згідно з потребами, спрямування, потенційними можливостями – з іншого боку [1, с. 21]. У психології, педагогіці термін «адаптація» вживається для позначення сукупних властивостей людини, що характеризують її стійкість до умов середовища, виражаючи рівень пристосовності до нього. Також адаптація виступає як готовність індивіда до виконання необхідних біопсихосоціальних функцій і прийняття соціальних ролей у групі, колективі, суспільстві, як процес активного пристосування до його мінливих умов.

Виділяються два типи адаптації залежно від особливостей пристосування особистості:

– *Активний* – із перевагою активного впливу на середовище та його опанування.

– *Пасивний* – із перевагою пасивного прийняття окремих сторін, умов, цілей і вимог, середовища, норм соціальної групи.

Ефективність адаптації значною мірою залежить від того, на скільки адекватно особистість сприймає себе і навколишній світ, власні життєві диспозиції, потреби і потенційні можливості, наскільки ефективно будує свої стосунки відповідно до ситуації, чи «здатна до змін активності стосовно зовнішнього і внутрішнього світу – Я-концепції, самооцінки, життєвого самовизначення та професійної самоактуалізації» [1, с. 24].

Адаптація – явище двостороннє. Саме тому об'єктом адаптаційного аналізу має слугувати не індивід відокремлено і не його природно-предметно-соціальна ситуація, а їх взаємодія. Порухення цієї взаємодії в будь-який бік призводить до дезадаптації. При цьому деякі дослідники (Ю. Приходько, В. Медведєва, Г. Дичев та ін.) виділяють самостійну одиницю аналізу – систему, що охоплює одночасно структури і функціональні характеристики обох взаємодіючих сторін, тобто індивіда та середовище. Таку систему («особистість – особистість», «особистість – соціальна група», «особистість – установа», «людина – машина», «людина – трудова діяльність») називають адаптемою. У такому випадку під адаптемою, як одиницею адаптаційного аналізу, розуміємо не бінарну взаємодію, наприклад, системи «індивід – середовище», а низку незалежних взаємозв'язків, їх автономних підсистем. У такий спосіб адаптаційна система цілком залежить від характеристик окремих складових адаптеми. Протилежне поняття «*дезадаптація*» – це порушення окремих зв'язків, які базуються на певних взаємодіях людини із середовищем, що мають конструктивний чи деструктивний характер, розвиваються й ускладнюються упродовж онтогенезу людини [5, с. 58].

Однак, на нашу думку, у структурі адаптеми можна виділити не два, а три взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів: адаптивне ядро особистості; адаптивну психоенергоінформаційну ситуацію; адаптивну життєву активність індивіда.

Існують компоненти адаптеми як людини, так і дитини. Сукупність особливостей ядра людини, її адаптивної психоенергоінформаційної ситуації та адаптивної активності, їх взаємодія – складний динамічний процес, який потребує компонентно-структурного аналізу кожної з підсистем адаптеми дитини в дошкільному віці.

Підсистема адаптивного ядра дитини цього віку охоплює, насамперед, характеристики нервової системи; такі успадковані характеристики, як тривожність, імпульсивність, агресивність та ін.; актуалізовані потреби (фізіологічні, розвивально-пізнавальні, неопосередковано-емоційні, у спілкуванні, уваги дорослого) – динамічно-психічні сили, що виявляються як стан внутрішньої напруги, яка спонукає до цілеспрямованої активності на задоволення життєво важливих функцій самозбереження, біологічного, особистісного саморозвитку.

Адаптивна психоенергоінформаційна ситуація, складниками якої є: природне (кліматичні умови, ліси, гори та ін.), предметне (архітектура, живопис, помешкання, обладнання тощо), соціокультурне (побут, традиції, звичаї, норми, засоби масової інформації, освітній простір, система цінностей, форми поведінки) середовища; соціальний статус дитини в сім'ї та колі ровесників; матеріальне становище родини; можливе поле вибору окремих сфер діяльності.

Адаптивна життєва активність чи пасивність. Психологічною основою життєвої активності дитини у психоенергоінформаційній ситуації виступає певний рівень саморегуляції, яку можна представити у вигляді векторі у тривимірному просторі, утвореному чотирма видами розвитку (фізичним, психічним, соціальним, духовним), основними її актуалізованими видами діяльності (через певний рівень активності вони набувають конструктивного чи деструктивного розвитку) та трьома рівнями саморегуляції, за якими особистість регулює свою активність у будь-якій з діяльностей [4, с. 36].

Як відомо, саморегуляція може здійснюватися на неусвідомленому рівні (імпульсивно-ситуативному) механізмами підтримання внутрішнього

гомеостазу і пристосовницької поведінки (наприклад, у ситуаціях небезпеки, тривоги, стресу тощо); дозвільно-вольовим процесом на ґрунті освоєння спеціальних методів мобілізації внутрішніх потенціалів (афективного, аксіологічного, когнітивного, праксеологічного) і бути усвідомленою. Нарешті, саморегуляція поведінки людини може відбуватися на креативно-творчому, вищому рівні, в напрямку її ідеальних спрямувань. Психологічним механізмом в цьому випадку є творча психічна енергія – любов, радість, довіра, почуття власної гідності та ін.

Центральне місце у цьому трикутнику належить активній чи пасивній життєвій активності дитини, як стосовно психо енерго інформаційної ситуації, що виявляється у предметно-перетворювальній, навчально-пізнавальній, соціально-комунікативній, суспільно корисній діяльності, так і стосовно власного адаптивного ядра особистості дитини – у фізично-оздоровчій, дозвільно-ігровій та художньо-образній діяльності.

Адаптема кожної дитини дошкільного віку має суто індивідуальний характер і може зумовлюватися особливостями її саморегуляції діяльності й поведінки, адаптивною психо енерго інформаційною ситуацією. Саме тому важливо в кожному окремому випадку визначати провідні чинники адаптаційного чи дизадаптаційного процесу дитини, окремої соціальної групи (в тому числі дітей із особливими освітніми потребами), виявляти основні складники їх адаптем [4].

Серед багатьох учених побутує думка, що завдяки соціальній адаптації відбувається соціальна ситуація розвитку, тобто підґрунтям соціального розвитку є соціальна адаптація. Із розвитком особистості відбувається зміна у потребах, прагненнях, цілях, взаємовідносинах. Соціальна ситуація життя немовляти нерозривно поєднана з матір'ю – людиною, яке починає безперервну адаптацію дитини з оточенням. Л. Виготський назвав її ситуацією «МИ» – «Ми поїли», «Ми погуляли» [3, с. 247]. Йдеться про нерозривну діяльність дитини з дорослим. Під час їхньої взаємодії відбувається безпосереднє емоційне спілкування дитини з матір'ю що забезпечує плавний перехід до наступного

адекватного соціального розвитку. Так, в період раннього дитинства соціальна ситуація розвитку багато в чому аналогічна ситуації на попередньому етапі. Дитина ще не спроможна самотійно задовольняти свої життєві потреби, а отже, спілкування з дорослим є необхідною умовою забезпечення її життєдіяльності. Однак є і відмінності:

- розвиток психіки залежить від оволодіння дитиною прямоходінням, що дає змогу кращому спілкуванню з дорослими, пізнанню оточуючого середовища;
- маніпулятивна діяльність поступово змінюється предметною;
- починають формуватися нові види діяльності, такі як гра, малювання, конструювання, ліплення, завдяки яким відбувається подальший розвиток особистості.

Криза трирічного віку є результатом швидкого формування у дитини системи власного «Я» – центрального новоутворення, що виникає наприкінці даного етапу (Л. Божович). Криза розв'язується шляхом переходу дитини до нової соціальної ситуації розвитку.

Так, у дошкільному віці у дитини з'являється коло елементарних обов'язків, що змінюють взаємини з дорослими. Окрім цього, в цьому віці дитина вже вступає в певні стосунки з однолітками, внаслідок чого інтенсивно розвиваються соціальні емоції (симпатії, антипатії, уподобання тощо). У процесі спілкування дитини з дорослими формуються інтелектуальні емоції, моральні почуття, урізноманітнюються прояви почуття власної гідності: розвивається як самолюбство, так і почуття сорому.

Поступово розвивається певна ієрархія мотивів, їх супідрядність. Діяльність дитини побудована вже не хаотично, а певною ієрархічною системою мотивів. Завдяки цьому відбувається швидкий розвиток мотиваційної, когнітивної, емоційно-вольової сфери, мовлення. На основі цих складних комплексних якостей зростає об'єктивність дитячих самооцінок, тобто відбувається самооцінка дитиною власних вчинків, умінь [1, с. 132].

Наступним етапом соціальної адаптації є зміна соціальної позиції дошкільника – він стає учнем, членом шкільного та класного середовища. Тут слід дотримувати нових норм поведінки, вміти узгоджувати свої бажання з новим розпорядком. Усе це дитина сприймає як певний переломний період у житті, що супроводжується до того ж перебудовою системи взаємин з дорослими, найавторитетнішою фігурою серед яких стає вчитель. Цей перехідний період, що відділяє дошкільне дитинство від молодшого шкільного віку, Л. Божович вважає кризою семи років. Це період зародження соціального «Я» дитини. Криза вимагає переходу до нової соціальної ситуації. Дитині потрібно вступити у стосунки з суспільством як із сукупністю людей, котрі здійснюють обов'язкову, суспільно необхідну й корисну діяльність. У сучасних умовах це виражається, насамперед, у прагненні дитини піти до школи, стати учнем.

Якщо дитина зуміє швидко адаптуватися до нового соціального середовища, то на неї чекають успіхи у навчанні, спілкуванні та ін. Але, частіше спостерігаємо великі труднощі, невдачі дитини у навчанні. Деякі фахівці (В. Калошин, Т. Ілляшенко) виділяють наступні причинами невдач у навчанні: соціально-економічні причини; причини біопсихологічного характеру; низький рівень нервово-психічного здоров'я та соціально-педагогічна запущеність; психічна неготовність до шкільного навчання; недостатня мотивація учнів до навчання [2, с. 247-256].

Таким чином, соціалізація особистості у різні вікові періоди, яким відповідають етапи її розвитку і становлення, характеризується специфічними соціально-психологічними особливостями.

Висновки. Ураховуючи зазначене вище, ми дійшли висновку, що роль дошкільного навчального закладу є визначальною у формуванні в дошкільників соціального досвіду як необхідного чинника успішної соціалізації. Ми повністю переконані в тому, що тільки взаємодія двох провідних соціальних інституцій – родини та дошкільного закладу – сприятиме ефективній соціалізації дітей дошкільного віку.

Література

1. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка / Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272с.
2. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: [монографія] / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.]; наук. ред. А.М. Богуш; за заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ, 2006. – 368 с.
3. Захарова Н.М. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору : монографія / Н.М. Захарова. – Донецьк : вид-во «Ноулідж» 2010. – 216 с.
4. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О.Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208с.
5. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» /О. Л. Кононко, З.П. Плохій, А.М. Гончаренко [та ін.]. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
6. Поніманська Т.І. Формування соціальної компетентності дитини / Т.І. Поніманська // Нова педагогічна думка. – 1998. – №2. – С. 14-19.